

พญานาค: ความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย

Nagas: Origins, Beliefs and Contributions to Thai Society

¹ชำนาญ เกิดช่อ ²ฐิติพร สะสม ³พระมหาศุภวัฒน์ บุญทอง ⁴กฤติยา ถ้ำทอง
และ ⁵พระมหาดนอม ฐานวโร (พิมพ์สุวรรณ์)

¹Chamnarn Kerdchor, ²Thitiporn Sasom, ³Phramaha Supawat Boonthong

⁴Krittiya Tumtong and ⁵Phramaha Tanom Thanavaro (Pimsuwan)

^{1,2}วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2}Nakhon Nan Buddhist College Mahachulalongkornrajavidyalaya University

^{3,4,5}วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{3,4,5}Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁴Corresponding Author's Email: krittiya.tumtong@gmail.com

Received: March 23, 2023; Revised: April 23, 2023; Accepted: April 25, 2023

บทคัดย่อ

พญานาคเป็นสัตว์กึ่งเทพที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ปรากฏตัวเด่นชัดตั้งแต่สมัยพุทธกาล เช่น พญากาลนาคราช พญามุจลินทนาคราช พญานันโทปนันทนาคราช บทความวิชาการนี้กล่าวถึงความเป็นมาเพื่อให้ทราบความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพญานาค เช่น ความหมาย ที่มา ประเภท กล่าวถึงความเชื่อเพื่อให้ทราบความเชื่อที่เกิดจากพญานาค เช่น ความเชื่อเรื่อง "นาคให้น้ำ" ความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ ความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย และกล่าวถึงคุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทยเพื่อให้ทราบคุณประโยชน์ที่สังคมไทยได้รับจากพญานาค เช่น ด้านประเพณี ด้านบันเทิง ด้านนาฏกรรม

คำสำคัญ: พญานาค; ความเป็นมา; ความเชื่อ; คุณูปการ; สังคมไทย

Abstract

Nagas had played an important role in Buddhism since the time of Buddha and were regarded as semi-divine animals such as Phaya Kalanakharat, Phaya Mutchalinthanakharat and Phaya Nanthopanathanakharat. This academic article aimed to provide an overview of Nagas by discussing their meaning, origins, and types. It also explored beliefs associated with Nagas, including their role in providing water, their symbolism for wealth and fortune, and their use in divination. Additionally, the article highlighted the contributions that Nagas had made to Thai society, such as their role in traditional practices, entertainments, and dramatic works.

Keywords: Nagas; Origins; Beliefs; Contributions; Thai Society

ความนำ

พญานาคเป็นสัตว์กึ่งเทพที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ปรากฏตัวเด่นชัดตั้งแต่สมัยพุทธกาล คือ เมื่อ 2,565 กว่าปี ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน เช่น พญากาฬนาคราช พญามุจลินทนาคราช พญานันโทปนันทนาคราช ในประเทศไทยโดยเฉพาะพื้นที่ภาคอีสานเชื่อกันว่าลุ่มแม่น้ำโขงเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค ประชาชนมีความเชื่อ ความผูกพัน ความศรัทธาต่อพญานาค ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประเพณี การท่องเที่ยว การผลิตสินค้า เป็นต้น ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจของประเทศอย่างมากมาย เรื่องราวพญานาคในแง่มุมต่างๆ น่าสนใจศึกษา ผู้เขียนจะนำเสนอความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย ตามลำดับ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อวงการพญานาคศึกษาต่อไป

ความเป็นมาของพญานาค

ในหัวข้อความเป็นมาของพญานาคนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงความหมาย ที่มา ประเภท มูลเหตุให้เกิดบทบาท ถิ่นที่อยู่ รูปร่าง และอายุขัยของพญานาค ดังนี้

นาค หรือ พญานาค มีความหมายหลายอย่าง เช่น หมายถึง ชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง, ชื่อทวีป, ภูเขาลูกใหญ่ที่สามารถแผ่พังพาน หมายถึง นรเทพที่มีพักตร์เป็นมนุษย์มีหางเป็นงูเกิดจากนาง กัทรุ ชายาของกัศยปฤๅษี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2531) หมายถึง ผู้ประเสริฐหรือสัตว์ประเสริฐ ได้แก่ ช้าง, กะทิง เป็นต้น และผู้หมดบาป ได้แก่ พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ (พระสิริรัตนปัญญาเถระ, 2512) หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรและความเป็นอยู่ของมนุษย์ (สัติยะพันธ์ คชมิตร, 2546) หมายถึง งูใหญ่ ไม่กากระทิง ประเสริฐ (ภัทรชัย อุทาพันธ์ และ พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมโม, 2561) หมายถึง สัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะสัตว์โลกธรรมดาชนิดหนึ่ง แต่ในภาคจินตนาการเป็นสัตว์ทิพย์ที่มีฤทธิ์อำนาจสามารถนิรมิตรร่างกายเป็นงูหรือเป็นมานพน้อยได้ (พระมหาคาวิ สร้อยสาครา และ ไกรฤกษ์ ศีลาคม, 2559) นาค หรือ พญานาค ในนิยามที่เข้าใจทั่วไป จึงสรุปความหมายได้ว่า งูใหญ่ที่แผ่พังพาน มีอิทธิฤทธิ์ ดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ และแปลงกายเป็นมนุษย์ได้

เรื่องราวของพญานาคมักปรากฏมากมายในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่เมื่ออดีตดาบสเจ้าเยียมพระกুমารสิทธัตถะเพื่อทำนายลักษณะและความเป็นไปได้ในอนาคต ก็ปรากฏหลายชนเผ่านาคเข้าเฝ้าด้วย ความปิติยินดีที่ผู้นำศากยะที่เป็นมิ่งมงคลด้วยกันมีทายาท (สมิทธิพล เนตรนิมิตร, 2564) ต่อมาขณะพระสิทธัตถะทรงบำเพ็ญเพียรและทรงลอยถาดทวนกระแสน้ำ ก็ปรากฏพญากาฬนาคราชที่นอนเฝ้าถาดทองอยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชรา เห็นเหตุการณ์ที่ถาดลอยทวนกระแสน้ำไปถึงที่อยู่ของตน พอถาดวางซ้อนถาดของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ เสียงดังกรีกกรีกกล่าวว่า “เมื่อวานมีพระพุทธเจ้าอุบัติหนึ่งองค์ วันนี้อุบัติอีกหนึ่งองค์” พร้อมกล่าวสวดดี (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/1/114-115) เผ่านาค มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งประทับ ณ ป่ามหาวนเขตกรุงกบิลพัสดุ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/1/114-115)

วิทยาลัย: 10/331/259) พญานาคสุปัสสะเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า นาคที่ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใสฟังเบียดเบียนภิกษุได้แม้ด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย กรณีคราวเกิดทุพภิกขภัยชาวบ้านกินเนื้องูและนำไปถวายภิกษุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/281/85)

พญานาคสามารถแบ่งประเภทได้ดังนี้

1) แบ่งตามตระกูลใหญ่ มี 4 ตระกูล คือ วิรูปักข์, เอรापละ, ฉัพพาบุตร และ กัณหาโคตมกะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 7/251/14)

2) แบ่งตามความรุนแรงของพิษมี 4 ประเภท คือ กัมมมุขะ (งูปากไม้), ปุติมุขะ (งูปากเน่า), อัคคิมุขะ (งูปากไฟ) และสัตตมุขะ (งูปากศัสตรา) (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/1/370)

3) แบ่งตามกำเนิดมี 4 ประเภท คือ อัมตชะ คือ นาคที่เกิดจากฟองไข่, ชลาพุชะ คือ นาคที่เกิดในครรภ์, สังเสทชะ คือ นาคที่เกิดในถ้ำโคล และโอปปาติกะ คือ นาคที่เกิดโดยการอุบัติขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 17/342/350-352)

มูลเหตุให้เกิดเป็นพญานาคมีหลายอย่าง แต่ผู้เขียนขอสรุปไว้ตามที่ได้เห็นชัดเจน 2 อย่าง คือ

1) เกิดจากกุศลกรรม คือ บรรดาที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสว่า พญานาคเกิดจากกุศลกรรมที่ตนทำมาแต่ชาติก่อนๆ เช่น สักขปาณนาคราช (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/7/670)

2) เกิดจากเป็นพระภิกษุต้องอาบัติ กระทำความผิดวินัยสงฆ์ด้วยอาบัติเล็กน้อยแต่ไม่ได้แสดงคืน เมื่อเวลาจะละสังขารจากโลกนี้ไปจึงได้ทวนระลึกถึงอกุศลกรรม จิตเกิดเศร้าหมองว่าตนเองไม่ได้แสดงอาบัติคืนจึงเป็นเหตุให้ไปถือกำเนิดเป็นพญานาค เช่น เอรกปัตตนาคราช (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/2/323)

มีผู้รู้กล่าวถึงบทบาทของพญานาคไว้น่าสนใจถึง 16 อย่าง ดังนี้

- 1) ปลอมเป็นมนุษย์มาบวชในสมัยพุทธกาล
- 2) ชวนพระผู้ปฏิบัติชอบลงไปเที่ยวเมืองนาคได้แม่น้ำโขง
- 3) ยิงบั้งไฟได้แม่น้ำโขงในวันออกพรรษา
- 4) ช่วยกวนเกษียรสมุทร (ทะเลน่านม) ให้เป็นน้ำอมฤต
- 5) ช่วยพระสังข์ตอนถูกถ่วงน้ำส่งไปให้ยักษ์ ผู้เพื่อนนางพันธุรัตน์
- 6) สร้างแม่น้ำโขงและแม่น้ำน่าน
- 7) ช่วยพระพุทธเจ้าบังฝนเมื่อใกล้ตรัสรู้ เป็นที่มาของพระพุทธรูปปางนาคปรก
- 8) ลูกสาวพญานาคขึ้นมา หลับนอนกับวรมันราชาแห่งขอมในปราสาททองคำ
- 9) พญานาคราช 7 เศียรปล้ำกับไวกุณธ์ของพระนารายณ์ในเกษียรสมุทร (อนันตนาคราช)
- 10) พันคอ - พันรอบพระศอพระศิวนมหาเทพมหากาล
- 11) เฝ้าพระรัตนตรัย

- 12) ธิตาพญานาคแปลงร่างเป็นงูขึ้นมาสวมคู่กับงูดินในเรื่องรามเกียรติ์
- 13) พญานาคแห่งทะเลเหนือ คือ มังกร พญานาคแห่งทะเลใต้ คือ พญานาคในยุคจุลศักราช 1000 เมืองนครศรีธรรมราช (2530 – 2550)
- 14) พญานาคเผือกทะเลาะกับจระเข้เผือกที่แม่น้ำมิน อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช
- 15) ให้น้ำตามเกณฑ์ฝนตกก็ทำเมื่อขึ้นปีใหม่สงกรานต์
- 16) เฝ้ารอบันได (ชาลี ศิลปกรรม, 2563)

ถิ่นที่อยู่ของพญานาคมีดังนี้

- 1) อยู่ใต้แม่น้ำเนรฐุขรา ดังพญากาลนาคราช (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/1/114-115)
 - 2) อยู่ใต้มหาสมุทร ดังพญานาคมาณวิกา ความว่า นางนาคมาณวิกาตั้งครรภ์ตลอดบุตรเป็นชาย พวกญาติได้ขนานนามท่านว่าสาครพรหมทัต เพราะประสูติที่ฝั่งแม่น้ำสาคร ในเวลาที่เดินได้ นางนาคมาณวิกาคลอดบุตรเป็นหญิง พวกญาติขนานนามนางว่า สมุทททา เพราะนางเกิดที่ริมฝั่งสมุทร (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/3/31)
 - 3) อยู่ใต้ออมพลวก ดังคำว่า พญานาคมักหลบหลีกความวุ่นวายในภพพญานาคมาเพื่อบำเพ็ญรักษาศีลภาวนาในช่วงวันอุโบสถศีลถือเอาอมพลวกเป็นที่จำศีล ดังกรณีภริยัตตนาคราช จัมเปยยนนาคราช และสังขปาลนาคราช (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/3/46)
 - 4) อยู่ในบ่อน้ำ ดังความว่า พญานาคผู้อยู่ภายใต้บ่อน้ำได้กระทำอย่างนั้น (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/3/700)
 - 5) อยู่ตามภูเขา ดังคำว่า พญานาคที่อาศัยภูเขาชื่อว่า หิมวันต์ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 5/1/184)
 - 6) อยู่ตามป่าไม้และต้นไม้ ดังความว่า พญามุจลินทนาคราชอาศัยอยู่ใกล้ต้นไม้จิก ในขณะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเสวยวิมุตติสุข ได้แผ่พังพานและขดตัวเพื่อให้พระพุทธองค์ประทับนั่งสมาธิไม่ถูกสายฝนที่ตกลงมาถูกตัวพระพุทธองค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/6/8)
 - 7) อยู่ในนาคพิภพ ดังความว่า ภพนาคนั้นเขาเรียกชื่อว่าโกควดินครบั้ง วาสนครบั้ง หิริญญวดินครบั้ง เป็นเมืองที่บุญกรรมนิรมิตล้วนแต่ทองคำสำเร็จแก่พระยานาคผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/3/375) นาคพิภพของพญานาคอยู่ลึก 500 โยชน์ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 2/1/335) มีท่านผู้รู้กล่าวลักษณะของนาคพิภพไว้น่าสนใจ เช่น (1) เป็นวิมานที่สำเร็จด้วยบุญนิมิต (2) มีสภาพเหมือนโลกใบหนึ่งที่มีพื้นที่คนไม่มีกรวด มีหญ้าเตี้ยๆ ขึ้นไม่มีละอองฝุ่น พื้นดินนั้นลาดด้วยทรายทอง (3) บรรยากาศเย็นสบาย มีลมพัด มีแสงสว่างจากแก้วมณีและปราสาทราชวังระยิบระยับสวยงามตลอดเวลา อากาศไม่ร้อนไม่หนาวดีต่อสุขภาพ (4) มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีห้อมเชิงเทียนมีรูปรางเหมือนคอรูมีสีแดงสลับลาย (5) ภายในเมืองมีปราสาทราชวัง สร้างด้วยหิน สร้างด้วย

แก้วมณีและทองคำ (6) พื้นกระดานทำด้วยแก้วใญ่พลูยั่วทั่วทั้งนคร (7) ในราชวังมีปราสาทหลักอยู่ตรงกลาง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพญานาคราชผู้เป็นเจ้าเมือง ภายในปราสาทมีแท่นบรรทมสำหรับการนั่งหรือการนอนของพญานาคราชทำด้วยทองคำและแก้วมณีอันงดงาม โดยปกติเมื่อพญานาคอยู่ในเมืองจะเนรมิตเป็นมาณพ (8) ในราชวังของพญานาคจะมีรัศมีส่องสว่างอยู่ตลอดเวลาประดุจแสงอาทิตย์ในยามเช้า มีแสงแวววาวเหมือนกับสายฟ้าในกลุ่มเมฆ (9) ในราชวังจะมีสระโบกขรณีศักดิ์สิทธิ์อยู่ 1 สระไม่ไกลจากแท่นสิริไสยาสน์สำหรับการพักผ่อนของพญานาค (10) ในราชวังรอบๆ บริเวณสระโบกขรณีและอุทยานจะประกอบไปด้วยหมู่ไม้นานาพรรณที่ออกดอกส่งกลิ่นหอมฟุ้งอยู่ตลอดเวลา ถ้าเป็นไม้ผลก็จะออกผลอยู่ตลอดโดยจะมีผลสุกครั้งหนึ่ง ผลอ่อนครั้งหนึ่ง มีรสหวานปานรสของผลไม้ในสวรรค์ (พระโสมณวิหารการ (ศิษฐ์ ธรรมโรจน์), 2554)

รูปร่างของพญานาคเป็นงูใหญ่มีลิ้นสองแฉกสามารถแผ่พังพานขนาดใหญ่ได้ เวลาแผ่พังพานจะปรากฏมีดอกจันทร์บนพังพาน 3 ดอก พังพานใหญ่สีเหมือนกำของดอกมะลิ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 1/2/338) พญานาคบางตนจะมีหงอนสีแดงบ้าง ขาวบ้าง ผิวกายพญานาคบางจะเป็นสีเขียวดุจพวงมะลิ (อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 3/7/197-198)

อายุขัยหรือความตายของพญานาค มี 3 อย่าง คือ

- 1) หมดบุญ
- 2) รักษาศีลจนได้ไปเกิดในภพภูมิตามที่ปรารถนา
- 3) ถูกพญาครุฑจับกินเป็นอาหาร

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทยมีมากมาย ผู้เขียนขอหยิบมากล่าวบางประเด็นดังนี้

1) ความเชื่อเรื่อง "นาคให้น้ำ"

ตั้งแต่โบราณมีความเชื่อว่าปริมาณน้ำฝนจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับพญานาคให้น้ำแต่ละปี ดังนี้

ปีชวด นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีฉลู นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนต้น กลาง ปลาย เสมอกัน

ปีขาล นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีเถาะ นาคให้น้ำ 2 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีมะโรง นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีน้อย

ปีมะเส็ง นาคให้น้ำ 1 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีมะเมีย นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีงาม ปลายปีงาม

ปีมะแม นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนต้น กลาง ปลาย เสมอกัน

ปีวอก นาคให้น้ำ 2 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีระกา นาคให้น้ำ 4 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีจอ นาคให้น้ำ 7 ตัว ฝนแรกน้อย กลางปีงาม ปลายปีมาก

ปีกุน นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนแรกงาม กลางปีน้อย ปลายปีมาก (อุดม เขยกิจวงศ์, 2546)

2) ความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ

ความเชื่อเรื่องพญานาคผูกพันและปรากฏเป็นสัญลักษณ์อยู่ในวิถีการดำรงชีวิตของชาวอีสาน พวกเขาเชื่อมั่นว่าพญานาคมีจริงและพญานาคคือสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ (เกษิกา ขาดิชาวงค์, 2558)

3) ความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย

ในบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดมีความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเสี่ยงทาย 3 รูปแบบ คือ 1) การเสี่ยงทายขอเลขเสี่ยงโชคจากต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ 2) การเสี่ยงทายด้วยการลูบฆ้องอธิษฐานกับพ่อปู่ศรีสุทโธเมย่าศรีปทุมมานาคราช 3) การเสี่ยงทายด้วยการทูลหินคลอนหรือไข่พญานาค แล้วนำไปเทียบกับคำทำนายบุญบารมีและโชคลาภของตนตามสีของเพชรพญานาคที่บรรจุอยู่ภายในหินคลอนหรือไข่พญานาค (มัชฌิมา วีรศิลป์, 2564)

4) ความเชื่อเรื่องการสืบเชื้อสายพญานาค

มีผู้กล่าวว่า ถ้าสืบเชื้อสายมาจากพญานาค จะมีคุณสมบัติดังนี้

- (1) เกลียดคนโกหกและเกลียดคนผิดสัจจะเป็นที่สุด
- (2) มีวิบากกรรมเกี่ยวกับเรื่องความรัก ต้องรักอย่างเข้าใจ
- (3) บุคลิกเจ้าชู้ ดุมีเสน่ห์ แต่ถ้าใครทำให้รักได้ ถึงขนาดรักจนหมดใจให้ทั้งชีวิต
- (4) ใจร้อน ต้องฝึกสมาธิและฝึกควบคุมอารมณ์
- (5) ชอบของสวยงาม เจ้าสำอาง ใช้เงินเก่ง
- (6) ใจนักเลงใจถึง แต่ถ้าอ่อนโยนก็ละเอียดอ่อนหวาน อารมณ์เปลี่ยนแปลงง่าย
- (7) มีจิตมีสัมผัสพิเศษต่อเหตุการณ์ต่างๆ หรือมักฝันว่าไปในที่ที่เคยผูกพันในอดีตชาติ
- (8) รักใคร่รักจริง ถ้าไม่รักต่อให้ดีแค่ไหนก็ไม่รัก ถ้ารักแล้วจะผูกพันมาก
- (9) ใจบุญ ชอบทำบุญไหว้พระ ปฏิบัติธรรม
- (10) เปื่อง่าย เสียใจง่าย ขี้เล่น ขี้แฉง ขี้แฉง ขี้แฉง
- (11) ชื่อสัตย์ ไม่ทำชั่ว ละอายต่อบาป หยิ่งในศักดิ์ศรีเป็นที่สุด
- (12) ถ้าถือศีล 5 ได้ ชีวิตจะดีขึ้นมาก โดยเฉพาะข้อ 3 เพราะนาคมีวิบากกรรมเรื่องความรัก
- (13) บุญที่จะช่วยให้พ้นทุกข์พ้นจากวิบากกรรมคือ การสร้างวัด การรักษาศีล
- (14) ถ้าไม่เจอเนื้อคู่กัน ยังไงก็ไปกันไม่รอด ต้องทำใจ หากไม่ใช่คู่ก็จะพลัดพรากจากกัน
- (15) ปล่อยวาง เข้าสู่ทางธรรม ถึงจะมีความสุข (จินต์ชญา, 2561)

5) ความเชื่อเรื่องพญานาคสร้างแม่น้ำโขง

คนอีสานเชื่อว่า พญานาคเป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง และเป็นผู้ดูแลเมืองบาดาล มีความเชื่อความศรัทธาต่อองค์ปู่ศรีสุทโธที่อยู่คำชะโนด ว่าบันดาลโชคลาภ ทรัพย์ เงินทองและสุขภาพ (วสันต์ ชาพิทักษ์ และ คณะ, 2564)

6) ความเชื่อเรื่องพญานาคกับรอยพระพุทธรูป

ตำนานอรัญคธาตุแสดงให้เห็นความเชื่อสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพญานาคและการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรูป เช่น รอยพระพุทธรูปบัวบก รอยพระพุทธรูปหนองบัวในตำบลพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี รอยพระพุทธรูปผาจำรอง รอยพระพุทธรูปเวินกุ่ม ในอำเภอสว่าง และอำเภอสรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย รอยพระพุทธรูปเวินปลา ในอำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม เป็นต้น (สมบุญ บุญฤทธิ์, 2559) พระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนอีสานตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว เพราะพระพุทธองค์ได้เสด็จมาอีสานพร้อมพระอานนท์เมื่อครั้งเสด็จที่ภูเก้าพรรค์ และประทับรอยพระบาทให้พญานาคบูชา (สังเวียน สามาง, 2562)

7) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระธาตุพนม

พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน ทั้ง 2 ฝ่าย และเป็นที่พึ่งทางใจ พวกเขามีความเชื่อว่า พญานาคยังเฝ้าปกป้องรักษาองค์พระธาตุพนม มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คอยอำนวยความสะดวกและให้โชคลาภกับผู้มากราบไหว้บูชา ทำให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา (พระปลัดพจน์ทพล ฐานสมบุญโน (ยุบลเลิศ) และ คณะ, 2564)

8) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระพุทธศาสนา

พญานาคเป็นสัญลักษณ์ความเชื่อของคนอีสาน ที่คอยปกป้องรักษาและมีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา (ปิยนุช ไชยกาล และ สุชาติ สุขนา, 2563)

9) ความเชื่อเรื่องนาคปลอมบวช เป็นที่มาให้เรียกคนจะบวชว่า “นาค”

ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงนาคปลอมมาบวช ทำให้เกิดตำนานนาค คือ คนที่จะบวชในพระพุทธศาสนา จะถูกเรียกชื่อว่า “นาค” ตามคำขอของพญานาคที่ปลอมมาบวช (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/127/322) ประเพณีบวชนาค เป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาว่า ผู้ชายต้องเข้าบวชเมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ เพื่อทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ มีการจัดพิธีกรรมทำขวัญนาค เพื่อให้เห็นว่า ผู้จะบวชได้รู้สำนึกบุญคุณผู้มีพระคุณ เป็นต้น (สุชาติ บุญชัยญาณนท์, 2560)

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทย จึงสามารถสรุปได้เป็น 9 ความเชื่อ คือ 1) ความเชื่อเรื่อง “นาคให้น้ำ” 2) ความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ 3) ความเชื่อเรื่องการเสี่ยงทาย 4) ความเชื่อเรื่องการสืบเชื้อสายพญานาค 5) ความเชื่อเรื่องพญานาคสร้างแม่น้ำโขง 6) ความเชื่อเรื่องพญานาคกับรอยพระพุทธรูป 7) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระธาตุพนม 8) ความเชื่อเรื่องพญานาครักษาพระพุทธศาสนา และ 9) ความเชื่อเรื่องนาคปลอมบวช เป็นที่มาให้เรียกคนจะบวชว่า “นาค”

คุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทย

พญานาคมีคุณูปการต่อสังคมไทยมากมาย ผู้เขียนขอสรุปไว้เพียง 5 ด้านดังนี้

1) ด้านประเพณี

ผู้เขียนขอกล่าวเฉพาะประเพณีที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือประเพณีที่เกี่ยวกับบั้งไฟพญานาคดังนี้

สังคมไทยให้ความหมาย "บั้งไฟพญานาค" ใน 2 มิติ คือ 1) ด้านวิทยาศาสตร์ในรูปการเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ 2) ด้านความเชื่อซึ่งเป็นการสื่อความหมายตามมโนทัศน์ โดยมีวัฒนธรรมความเชื่อด้านศาสนา ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อถือ และศรัทธาในพลังอำนาจของพญานาค ซึ่งในสังคมไทยเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยความเชื่อเหล่านี้ทำให้นักวิจัยรู้สึกมั่นคงทางด้านจิตใจ รู้สึกปลอดภัยในวิถีการดำเนินชีวิต และสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข (เบญจภาคี เจริญมหาวิทยาลัย, 2564) ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและเป็นเทศกาลการท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทยและมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมนาครคตลุ่มน้ำโขงในบริเวณพื้นที่จังหวัดหนองคาย นครหลวงเวียงจันทน์ และแขวงบอลิคำไซ (วัฒนพันธุ์ ครุฑเสน, 2557) จังหวัดอุดรธานี หนองคาย และนครพนมเป็นกลุ่มจังหวัดที่มีประเพณีและพิธีกรรมประจำปีที่โดดเด่นด้วยการนำเสนออัตลักษณ์ของจังหวัดและปรากฏให้เห็นถึงความเชื่อและความศรัทธาเรื่องพญานาคมาอย่างยาวนาน ดังนี้ 1) ประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 และพิธีบวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี 2) งานบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช อำเภอมือง จังหวัดนครพนม 3) เทศกาลออกพรรษาและประเพณีไหลเรือไฟ อำเภอมือง จังหวัดนครพนม 4) เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอมือง จังหวัดหนองคาย 5) เทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาคโลก อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย (พจมาน มูลทรัพย์ และ ศิริพร รักดีผาสุข, 2565)

2) ด้านนาฏกรรม

ด้านนาฏกรรมคือการแสดงการฟ้อนรำ เช่น นาฏกรรมในงานแสดงแสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย สะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคโดยใช้นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสาร โดยนำเอาศิลปะพื้นถิ่นและนาฏศิลป์ไทยแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น (ทิรัญญา จอดนอก และ อูรารมย์ จันทมาลา, 2565) นาฏกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ชุด "พุทธบูชา ลีลานาคราช" ของชมรมนาฏศิลป์จังหวัดหนองคาย นำเสนอในการแสดงแสงสีเสียงในประเพณีบุญออกพรรษา มีปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค กระบวนท่าทางนาฏศิลป์ คือ การจินตนาการลักษณะการเคลื่อนไหวของพญานาคที่แหวกว่ายแม่น้ำโขงและพันดวงไฟ ขึ้นมายังเหนือพื้นผิวน้ำ เพลงประกอบการแสดงมุ่งเน้นไปที่เอกลักษณ์ท้องถิ่นในด้านดนตรีประจำชาติพันธุ์ และเครื่องแต่งกายเป็นการออกแบบที่เกิดจากจินตนาการที่ได้รับแนวคิดแรงบันดาลใจจากประติมากรรมและจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องพญานาค ภาพสะท้อนความเชื่อในเรื่องของพญานาคที่ใช้นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญจึงเป็นงานศิลปะพื้นถิ่นที่แสดงถึงอัตลักษณ์ในด้านศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย (ศราวดี ภูขมศรี, 2563) การออกแบบนาฏศิลป์ มีหลักการทางความคิดตามหลักนาฏศิลป์ เพื่อกระบวนท่ารำที่สวยงาม การใช้การเคลื่อนไหวของร่างกาย การสื่อความหมายทางท่ารำที่ให้ความรู้สึก การแสดงความรู้สึกในเรื่อง "นาค" โดย

ใช้สัญญาณ ที่สอดคล้องกับองค์ประกอบของการแสดง ได้แก่ ดนตรี และเครื่องแต่งกาย จึงทำให้เกิดเป็นการแสดงที่สวยงาม และเป็นการแสดงที่ผ่านกระบวนการทางด้านความคิด ในด้านท่ารำที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น การสื่อสารสัญญาณโดยใช้สัญลักษณ์ของการใช้มือ แทนสัญลักษณ์ของนาถ การเคลื่อนไหวของผู้แสดงที่เคลื่อนไหวคล้ายกับนาถ และดนตรีที่ประกอบสร้างขึ้นล้วนแล้วแต่ผ่านการศึกษามาจากกระบวนการสร้างสรรค์นาฏยประดิษฐ์ มีแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ที่มีความเชื่อมาจากเรื่อง "นาถ" (สุภารัตน์ อาคมะพันธุ์, 2564)

3) ด้านการท่องเที่ยว

ด้านการท่องเที่ยวถือได้ว่ามีความสำคัญมากเช่นกัน มีงานวิจัยสำรวจพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวพบว่า ส่วนใหญ่เดินทางมาท่องเที่ยวมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการพักผ่อนหย่อนใจ และเพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ แหล่งท่องเที่ยวหรือประเพณีที่นักท่องเที่ยวมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพญานาคที่ชื่นชอบสนใจไปท่องเที่ยวมากที่สุด คือป่าคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี บึงไฟพญานาค 15 คำเดือน 11 จังหวัดหนองคาย (อรรถพงศ์ ศรีทะลาชัย และ ขวัญ ญ กลาง, 2563) พื้นที่คำชะโนดเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการพัฒนาต่อยอดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญโดยอาศัยทรัพยากรที่สำคัญของพื้นที่คำชะโนดคือรากฐานทางความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคซึ่งเป็นจุดแข็งที่สำคัญที่สุดและมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน (วีระพงษ์ ทุมมี, 2564) ความเชื่อในปรากฏการณ์บึงไฟพญานาค ที่เกิดขึ้นในพื้นที่บริเวณแม่น้ำโขงในวันออกพรรษาของทุกปี เป็นเครื่องช่วยเสริมแรงกระตุ้นให้เกิดเทศกาลที่มีชื่อของจังหวัด พญานาคเป็นหนึ่งกลไกในการแพร่กระจายและสืบสานวัฒนธรรม เชื่อมโยงความเชื่อเรื่องพญานาคเข้าไปในสังคมและวัฒนธรรมของชาวอีสานและชาวหนองคายอย่างเหนียวแน่น(อรุณี ศรีรักษา และ กิตติสันต์ ศรีรักษา, 2565) ระดับความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว/ผู้ประกอบการผู้นำชุมชนต่อการจัดการโลจิสติกส์เพื่อการท่องเที่ยวปรากฏการณ์บึงไฟพญานาค โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด การประชาสัมพันธ์ทั้งในสื่อออนไลน์สื่ออื่น ๆ ทำให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวมากขึ้นส่งผลให้เศรษฐกิจและระบบโลจิสติกส์ขยายตัวมากขึ้น (รณรงค์ เคนรักษา และ ปรีชา วรารัตน์ไชย, 2562) การท่องเที่ยวในจังหวัดนครพนมมีทั้งด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น องค์พระธาตุพนม แลนด์มาร์คพญานาค ชื่อพญาศรีสัตตนาคราช อุทยานแห่งชาติภูสิงห์แก่งน้ำสองสี กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทยเรณูนคร และประเพณีไหลเรือไฟจังหวัดนครพนม(อร่ามจิต ชินช่วง และคณะ, 2565) กระนั้น กระบวนการเปลี่ยนจากความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของคนพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง ที่เป็นความหมายที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต และเป็นต้นทุนที่ดำรงอยู่เพื่อคนในท้องถิ่นเอง มาสู่ความหมายของพญานาค ที่ใช้ในการท่องเที่ยว ที่สามารถตอบสนองทั้งคนในท้องถิ่น และคนที่ไม่นักท่องเที่ยวที่นำรายได้เข้ามา โดยที่ความหมายของพญานาคในฐานะของทุนเดิมนั้นก็ไม่ได้เปลี่ยนความหมายไป ยังคงดำรงอยู่ โดยมีกระบวนการของการรักษาสืบทอดในรูปแบบของพิธีกรรม และประเพณีต่างๆ เพียงแต่มีกระบวนการของการนำมาใช้ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ ที่อยู่ในกระแสของการท่องเที่ยว และการบริโภค (จุฑามาส กฤษฏารักษ์, 2553)

4) ด้านเศรษฐกิจ

ในด้านเศรษฐกิจ พญานาคส่งผลต่อเศรษฐกิจมากมาย เช่น มีสินค้าทางวัฒนธรรมของจังหวัดอุดรธานี ที่มีเอกลักษณ์ทั่วไปคือศิลปะบ้านเชียงและรูปพญานาค มีการออกแบบลวดลายผ้ามัดหมี่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพวนที่ประกอบด้วยลวดลายความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค (ไวพจน์ ดวงจันทร์ และคณะ, 2560) มีการสื่อสารการตลาดด้วยการเล่าเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค และมณีนาคามาเสริมให้สินค้ามีความโดดเด่นและน่าสนใจมากขึ้นของ กรุงเทพฯ (อภิษฎาพัทธ์ กุสิยารังสีสิทธิ์, 2565) พญานาค คำชะโนดเติบโตขึ้นสู่เวทีการพาณิชย์เต็มรูปแบบที่ผู้ผลิต ผู้สร้างได้หล่อหลอมกระบวนการผลิตขึ้นมาภายใต้ความเชื่อที่ยึดถือมาแต่โบราณอันเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับตำนานต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานทางความคิดที่จะนำไปผูกโยงกับความจำเป็นของวงจรชีวิตที่อยู่ภายใต้อำนาจเงินตรา เมื่อสร้างสินค้าขึ้นมาแล้ว ผู้สร้างก็ได้เข้ามาจัดการในกระบวนการขายด้วยกลอุบายอันชาญฉลาดต่าง ๆ โดยมีพื้นฐานความคิดเรื่องกฎเกณฑ์ข้อห้ามการสร้างรูปเคารพ และมหกรรมประเพณีต่าง ๆ อย่างสำคัญ และสอดแทรกมหรสพอันเป็นจุดขายเพื่อเรียกให้มหาชนเข้ามาร่วมงานให้มากเป็นสำคัญยิ่งกว่า (พลธรรม์ จันทร์คำ, 2551) อุดมการณ์พญานาคที่เมืองคำชะโนดซึ่งเป็นทุนวัฒนธรรมที่ผ่านการก่อรูปอย่างยาวนานถูกนำมาสร้างเป็นทุนเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่มคนภายใต้ความกดดันของโครงสร้างทางสังคมที่เป็นทุนนิยม บริโภคนิยม โดยมีลักษณะเป็นสินค้าเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้สังคมยอมรับภายใต้กระบวนการทำให้เป็นสินค้าอันประกอบด้วยกระบวนการผลิต กระบวนการขาย และกระบวนการรักษาสืบทอดอันเป็นมายาคติที่แฝงกระบวนการคงความเป็นสินค้าเอาไว้ (พลธรรม์ จันทร์คำ, 2551)

5) ด้านศิลปกรรม

ด้านศิลปกรรมพญานาค มีเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือจังหวัดอุดรธานี ที่นำธรรมชาติที่มีในชุมชนมาใช้เป็นแนวคิดในการออกแบบลวดลาย พิธีกรรม ความเชื่อ สะท้อนผ่านลวดลายพญานาค และวิถีชีวิตความเป็นไทยพวนนำมาถ่ายทอดผ่านผ้าทอมือ(ไวพจน์ ดวงจันทร์ และ จุฑามาส ทรายแก้ว, 2565) ศิลปกรรมพญานาคสะท้อนถึงความรู้สึกรักถิ่นฐานการของผู้พยายามที่อธิบายลักษณะของพญานาคให้เห็นเป็นรูปธรรมซึ่งผู้สร้างพยายามจะถ่ายทอดศิลปกรรมพญานาคในรูปลักษณะเชิงคติความยิ่งใหญ่ จึงสร้างพญานาคให้ปรากฏว่า มีพญานาคล้อมรอบกำแพงวัดหรืออุโบสถด้วยรูปประติมากรรมในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา (สุชาติ บุษย์ชยานนท์, 2560) ในศิลปะการทอผ้าของชาวไทยล้านนาและอีสาน แม้ในสิบสองปันนาของสาธารณรัฐประชาชนจีน ในรัฐฉานของพม่าและในลาว ก็มักจะเต็มไปด้วยสัญลักษณ์พญานาค ประดับประดาในที่ต่าง ๆ ในจังหวัดน่านและจังหวัดเชียงราย มักจะมีลายที่เรียกกันมากมายหลายชื่อ เช่น ลายงูลอย ลายนาคปราสาท ลายขอนาค ลายนาคกระโจม ในผ้ามัดหมี่ของอีสานก็มักจะมียุงและลายนาคในชื่อต่าง ๆ กันอีก เช่น ลายนาคปีก ลายนาคเกี้ยว ฯลฯ ในแถบกลุ่มแม่น้ำโขง คนไทยและคนลาวต่างมีความเชื่อสืบทอดกันมาเรื่องพญานาคซึ่งอาศัยอยู่ที่เมืองบาดาลใต้แม่น้ำโขง กระทั่งทุกวันนี้ผู้คนในแถบนี้นี้ก็ยังเชื่อว่าเวลามีงานบุญประเพณี เช่น งานไหลเรือไฟ พญานาคก็จะขึ้นมาเล่นลูกไฟด้วย ดังที่มีผู้พบเห็นลูกไฟขึ้นจากลำน้ำในช่วง

เทศกาลงานไหลเรือไฟเป็นประจำเกือบทุกปี (เกษม มานะรุ่งวิทย์, 2564) พญานาคถูกประดิษฐ์เป็นลวดลายบนผืนผ้าไหมที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แทนความเชื่อและถูกยกไปสู่สัญลักษณ์เครื่องหมายบนผ้าห่อคัมภีร์ทางศาสนาเพื่อการประกอบใช้ อันเป็นความเชื่อเดิมและผสมผสานความหมายใหม่ผ่านโลกทัศน์แบบพุทธเสมือนตัวแทนสัญลักษณ์และความหมาย เป็นคู่แห่งความหมายที่มีนัยยะแทนคุณค่าของแต่ละโลกทัศน์ทั้งแบบผีและพุทธ (ยโสธรา ศิริภาพระภากร และคณะ, 2564)

คุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทย ในที่นี้จึงสามารถสรุปได้เป็น 5 ด้าน คือ 1) ด้านประเพณี 2) ด้านนาฏกรรม 3) ด้านการท่องเที่ยว 4) ด้านเศรษฐกิจ และ 5) ด้านศิลปกรรม ซึ่งแต่ละด้านล้วนโดดเด่นและมีคุณค่าต่อประเทศไทยเป็นอย่างมาก

สรุป

พญานาค เป็นสัตว์กึ่งเทพ เป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์ และเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เรื่องราวของพญานาคในพระพุทธศาสนาที่เห็นเด่นชัด เช่น พญากาฬนาคราชได้แม่น้ำเนรัญชราที่รับทราบการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก่อนผู้อื่น พญามุจลินทนาคราชที่แผ่พังพานกันฝนให้พระพุทธองค์ขณะประทับเสวยวิมุตติสุขใต้ต้นมุจลินท์จนเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางนาครปรก, พญานาคมี 4 ตระกูลใหญ่ คือ 1) วิรูปักษ์ 2) เอราปละ 3) ฉัพพาบุตร 4) กัณหาโคตมกะ, ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทย เช่น 1) ความเชื่อเรื่อง "นาคให้น้ำ" 2) ความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งมีและโชคลาภ 3) ความเชื่อเรื่องนาคปลอมบวช เป็นที่มาให้เรียกคนจะบวชว่า “นาค”, คุณูปการของพญานาคที่มีต่อสังคมไทย 5 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านประเพณี เช่น ประเพณีที่เกี่ยวกับบั้งไฟพญานาค ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในเขตจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ อุดรธานี และนครพนม 2) ด้านนาฏกรรม เช่น นาฏกรรมงานแสดงแสงสีเสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย นาฏกรรมพุทธานุชาลีนาคราชจังหวัดหนองคาย 3) ด้านการท่องเที่ยว เช่น แหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดจังหวัดอุดรธานี งานประเพณีบั้งไฟพญานาค 15 คำเดือน 11 จังหวัดหนองคาย แลนด์มาร์คพญาศรีสัตตนาคราชจังหวัดนครพนม 4) ด้านเศรษฐกิจ เช่น สินค้าทางรูปพญานาคจังหวัดอุดรธานี การสื่อสารการตลาดด้วยการเล่าเรื่องพญานาคและมณีนาคของ กรุงเทพฯ 5) ด้านศิลปกรรม เช่น ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือลวดลายพญานาคจังหวัดอุดรธานี ศิลปกรรมรูปพญานาคคล้องรอบกำแพงวัดหรืออุโบสถในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา และศิลปะการทอผ้าสัญลักษณ์นาคของชาวไทยล้านนาและอีสาน เรื่องราวของพญานาคทั้งในด้านความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย มีความสำคัญยิ่ง น่าสนใจศึกษาสืบสานต่อไป

บรรณานุกรม

- เกณิกา ซาติชายวงศ์. (2558). การจัดการความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอีสานและสิ่งที่ควรทบทวนใหม่. *วารสารพื้นถิ่นโขง ซี มูล.* 1(1), 59-60.
- เกษม มานะรุ่งวิทย์. (2564). สื่อสัญลักษณ์ ความเชื่อสู่อัตลักษณ์ผ้าทอไทย-ลาว. *วารสารศิลปศาสตร์* (วังนางเลิ้ง) มทร. พระนคร. 1(1), 65-74.
- จันทัญญา. (2561). *ชาววังช่วงเล่าเรื่อง (พญานาค)*. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.
- จุฑามาส กฤษฏารักษ์. (2553). *กระบวนการเปลี่ยนแปลงเป็นสินค้าของวัฒนธรรมการจมน้ำไฟพญานาค*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาลี ศิลปธรรม. (2563). พญานาคราชที่นครศรีธรรมราชมีมือ 2 มือ. *สารนครศรีธรรมราช*. 50(7), 78-79.
- เบญจภักดิ์ เจริญมหาวิทย์. (2564). บั้งไฟพญานาค การสื่อความหมายในสังคมไทย. *วารสารบริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง*. 4(1), 16-26.
- ปิยนุช ไชยกาล และ สุชาติ สุขนา. (2563). จินตภาพแห่งความเชื่อและความศรัทธา. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 12(1), 253-270.
- พจมาน มุลทรัพย์ และ ศิริพร ภัคดีผาสุข. (2022). พญานาคบูชา: การสร้างสรรค์ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในบริบทสังคมอีสานร่วมสมัย. *วารสารอักษรศาสตร์และไทยศึกษา*. 44(1), 4-5.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). *ปทานุกรมบาลี-ไทย สันสกฤต*. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระโสภณวิหารการ (ศิษฐ์ ธรรมโรจน์). (2554). การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธานุชาเถรภาพ. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดพจน์ทพล ฐานสมบุญโน (ยุบลเลิศ) และ คณะ. (2564). ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องพญานาคในพระพุทธานุชาเถรภาพที่มีความสัมพันธ์กับองค์พระธาตุพนม. *วารสารศิลปการจัดการ*. 5(2), 340-341.
- พระมหาควี สร้อยสาคร และ ไกรฤกษ์ ศิลาคม. (2559). พินิจนาถในคัมภีร์พระพุทธานุชาเถรภาพ. *วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์*. 1(3), 81-90.
- พระสิริรัตนปัญญาเถระ. (2512). *วชิรสารัตถสังคหะ*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- พลธรรม จันทคำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า. *วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร*. 5(1), 16-17.
- พลธรรม จันทคำ. (2551). *พญานาค: อุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ภัทรชัย อุทาพันธ์ และ พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมโม. (2561). นาคคตโนคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. วารสาร วิชาการพระพุทธศาสนาเขตลุ่มแม่น้ำโขง. 2(1), 56-69.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มัชฌิมา วีรศิลป์. (2564). ความเชื่อพญานาคกับการเสี่ยงทายในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คำชะโนด. วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ. 6(1), 165-180.
- ยโสธารา ศิริภาพระภากร และคณะ. (2564). คุณค่าเชิงความหมายของลวดลายพญานาคบนผ้าห่อคัมภีร์ทางศาสนา กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรสุรินทร์. วารสารเอเชียปริทัศน์. 42(1), 2-15.
- รณรงค์ เคนรักษา และ ปรีชา วรารัตน์ไชย. (2562). ระบบการจัดการโลจิสติกส์ในการท่องเที่ยวของปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย. วารสารวิชาการสังคมศาสตร์เครือข่ายวิจัยประชาชน. 1(2), 38-51.
- วสันต์ ขาพิทักษ์ และ คณะ. (2564). สันนิษฐานความเป็นอีสานบนเวทีหมอลำหมู๋ ในฤดูกาล 2561-2563. วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม. 10(2), 27-50.
- วัฒนพันธุ์ ครุฑะเสน. (2557). ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค: การสร้างนวัตกรรมเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จังหวัดหนองคาย นครหลวงเวียงจันทน์ และแขวงบอลิคำไซ. วารสารวิชาการ Veridian E-Journal ฉบับมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ. 7(2), 1611-1626.
- วีระพงษ์ ทุมมี. (2564). แนวทางการนำความเชื่อเรื่องพญานาคมาใช้ในการพัฒนาพื้นที่คำชะโนดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและความเชื่อของจังหวัดอุดรธานี. การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการจัดการสำหรับนักบริหาร คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไวพจน์ ดวงจันทร์ และ จุฑามาส ทรายแก้ว. (2565). การศึกษาสัมพันธภาพผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ในการสร้างภาพยนตร์โฆษณา จังหวัดอุดรธานี. วารสารวิชาการวิทยาลัยสันตพล. 8(2), 1-13.
- ไวพจน์ ดวงจันทร์ และคณะ. (2560). การพัฒนาสื่อมัลติมีเดียการถ่ายทอดคติความเชื่อและภูมิปัญญาการออกแบบลวดลายผ้ามัดหมี่ของชาวไทยพวนบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี. วารสารวิชาการวิทยาลัยสันตพล. 3(2), 229-234.
- ศราวดี ภูษมศรี. (2563). ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงชุดพฤษบูชา ลีลานาคราช. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 12(1), 336-352.
- สมบุญ บุญฤทธิ์. (2559). พญานาคกับรอยพระพุทธบาทในตำนานอุรังคธาตุนิทาน. วารสารมหาจุฬาลงกรณ. 3(2), 43-50.

- สมิทธิพล เนตรนิมิตร. (2564). พระพุทธรูปปางนาคปรก วิเคราะห์ข้อมูลและหลักฐานทางประวัติศาสตร์. *วารสารมหาวิทยาลัยวิชาการ*. 8(3), 279-295.
- สังเวียน สามาง. (2562). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำนานพระธาตุเจดีย์อีสาน. *วารสารสังคมศาสตร์ปัญญาพัฒนา*. 1(2), 1-8.
- สัติยะพันธ์ คชมิตร. (2546). พัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคแถบลุ่มน้ำโขงตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์. *ร่วมสมัย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุชาติ บุชัยชยานนท์. (2560). พลวัตกระแสพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารวันมูอองแสงพรพุทธศาสตร์ปริทรรศน์*. 4(2), 58-59.
- สุดารัตน์ อาคมะพันธ์. (2564). รูปแบบการสร้างงานนาฏศิลป์จากความเชื่อเรื่องพญานาค. *วารสารสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*. 5(4), 289-297.
- หิรัญญา จอดนอก และ อรุณมย์ จันทมาลา. (2565). นาฏกรรมในงานแสดง แสง เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย. *วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด*. 11(2), 38-50.
- อภิญญพัทธ์ กุสิยารังสีทิธี. (2565). การสื่อสารการตลาดสินค้าโอท็อปเครื่องรางของขลังกรุงเทพมหานคร. *วารสารเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน มทร.พระนคร*. 7(2), 97-110.
- อรรถพงษ์ ศรีทะลาลัย และ ขวลิย์ ณ ถลาง. (2563). การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในด้านความเชื่อเรื่อง "พญานาค" ของนักท่องเที่ยวชาวไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จังหวัดอุดรธานี - จังหวัดหนองคาย - จังหวัดบึงกาฬ - จังหวัดนครพนม) ประเทศไทย. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*. 14(1), 53-74.
- อร่ามจิต ชินช่วง และคณะ. (2565). ศักยภาพและความพร้อมการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดนครพนม. *วารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม*. 9(1), 39-40.
- อรุณี ศรีรักษา และ กิตติสันต์ ศรีรักษา. (2565). พญานาคในฐานะกลไกการบริหารของผู้ปกครองผ่านแนวคิดอำนาจแบบอ่อน: กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 14(2), 134-165.
- อุดม เขยกิจวงศ์. (2546). *ตามรอยพญานาค: จากสมัยพุทธกาลสู่ยุคปัจจุบันประสบการณ์ของพระอริยสงฆ์*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.